

УДК 316.334.56

ДО ПРОБЛЕМИ СОЦІОЛОГІЧНОЇ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ ОБРАЗУ СУЧАСНОГО МІСТА

І. П. Шепеленко

*Харківський національний педагогічний університет ім. Г. С. Сковороди,
вул. Артема, 29, м. Харків, Україна, 61077,
mykharkov@mail.ru*

У статті розглянуто образ міста в умовах трансформації сучасного суспільства. Проналізовано можливості впливу міської громади на розвиток міста шляхом безпосередньої участі в проектуванні, забудові, визначенні найбільш значущих місць та зміни назв міських об'єктів. Виділено основні тенденції, що призводять до змін міського простору в сучасному суспільстві.

Ключові слова: соціологія міста, міський простір, образ міста.

Постановка проблеми. Актуальність звернення до теми образу міста в умовах трансформації сучасного суспільства зумовлено виникненням нових феноменів в середовищі міста в пострадянський період, а також можливістю міської громади впливати на розвиток міста шляхом безпосередньої участі в проектуванні, забудові (чи, навпаки, запереченні нових забудов), у визначенні найбільш значущих місць, на змінення назв міських об'єктів.

Аналіз актуальних досліджень. Соціальний простір міста має для соціологів незмінний науковий інтерес. Посилаючись на праці М. Вебера, Г. Зімеля можна сказати, що місто у соціологічному та культурно-історичному дискурсі – це деяка кінцева цілісність, єдиний та нерозривний простір [1, 2]. Місто як простір має безпосереднє буття – з своєю територією, з межами, інфраструктурою, так і символічними зразками та сенсом.

Помітний очевидний недолік як теоретико-методологічних, так і конкретно-соціологічних досліджень з питань соціально-просторової стратифікації суспільства в контексті міста.

Мета статті – систематизувати основні напрямки дослідження сучасного міста, що представлені у західних та вітчизняних соціологічних теоріях.

Сутність феномену соціально-просторової стратифікації регіонального простору, в тому числі і місцевого, досить повно розглянутий в працях В. Ільїна [3]. Соціально-просторова стратифікація – це форма ієрархії як в реальному уявленні, так і в свідомості громадян. Ділянки території міста ранжуються за тією чи іншою соціальною шкалою та займають певну статусну позицію в соціальній структурі. У такий спосіб певні ділянки міста набувають універсальних рис статусної позиції: зручні з географічної точки зору райони забудови, високий рівень дизайну житлових приміщень, наявність

розвинутих систем комунікацій, розвинуту інфраструктуру, високий рівень екологічних норм, можливість престижного спілкування тощо.

З економічної точки зору певні райони являють собою бізнес-ресурс, який значною мірою залежить від стану ринку нерухомості в місті, від ринкових коливань попиту та пропозицій на визначений вид житла, торгових, офісних та інших приміщень. Сьогодні місцевий простір як бізнес-ресурс є важливішою умовою діяльності різних щаблів влади. Бізнес-ресурси трактуються як категорія широкого сенсу, до якої можна віднести: матеріально-грошові активи, доступність якісних послуг (освітніх, інформаційних, культурних, послуг по підтримці та відновленню здоров'я тощо), можливість бути причетним до прийняття важливих соціально-політичних рішень в місті, визначний потенціал соціальних зв'язків та інші нематеріальні активи. Деякі райони міста в залежності від ієрархії визначаються як ті, яким більше віддають перевагу, які мають більший статус, інші – не мають таких привілеїв. Ринок нерухомості в місті відображає також попит на житло в залежності від характеру побудови будинків, проживання в новобудові або в будинках радянського періоду є також відображенням статусної позиції. Окремі райони міста з часом набувають стійкий соціально-функціональний характер в домінуванні того чи іншого виду діяльності та нормативності поведінки. Міську територію можна зонувати за різними засадами: центр – периферія, за економічним та виробничим характером, за характером рекреації (“культурні”, “спальні” і інші райони), за архітектурним та інфраструктурним критеріями (так, наприклад, для курортних міст інфраструктурними локусами є “пляж”, “набережна” тощо).

Засадами для зонування в різних містах теж розрізняються за характером та ступенем використання. Деякі зони мають місце в конкретному місті, а в іншому – представлені лише окремі. Так, у малих шахтарських містах немає спальних районів, в деяких містах зовсім не виділяється рекреаційна зона, курортні міста не мають промислових районів тощо. Тому в емпіричному дослідженні досить важко визначити та систематизувати міста та окремі райони за конкретними критеріями, бо просторове середовище міста має різнобічний характер. Це обумовлює і різницю в поведінці громадян, їх свідомості, особистісному самопочутті та можливістю громадян в самореалізації залежно від статусу району міста. Існують якісно різні соціально-функціональні зони життя у місті як теоретичні локуси міського середовища, які не можна об'єднати в традиційні соціальні структури та територіальних місць: демографічні, професійні, адміністративні, ідеологічні та ін.. В той же час треба пам'ятати, що міське середовище характеризується соціально-функціональною динамікою: одні соціальні функції з'являються, інші – зникають, змінюється питома вага окремих соціальних функцій на конкретних територіях і в конкретних містах, змінюється ієрархія районів міста.

Аналізуючи основні соціологічні підходи до структурування міського простору, треба відмітити найбільш популярні в соціології міста. Теорія концентричних зон Е. Бьорджесса, одного з видатних авторів Чикагської соціологічної школи, стверджує, що існує тенденція розподілу визначених зон, районів міста, в якій живуть представники одного соціального класу. Така тенденція притаманна більшості міст, що були проаналізовані соціологом. Центром міста в його аналізі виступає центральний діловий район (central business district – CBD), який оточений зоною переходу

– внутрішнім містом, яка має забудови корпусами мануфактурного виробництва та житлом робітничого класу, потім визначена зона резиденцій вищого класу, яка забудована будинками відповідного типу та зона передмістя, яка заселена людьми, що приїжджають на роботу в місто. Робітники не мають великого вибору місці проживання, бо воно визначається вартістю житла та транспорту для проїзду до місця роботи. Але зростання міст приводить до розширення індустрії та чисельності міського населення. В свою чергу, відбуваються процеси утручання (invasion) інших соціальних груп на територію, що вже зайнята тим чи іншим класом. В результаті “старожили” залишають рідні місця, що займали раніше, “загарбникам”.

В результаті подібних дій з’являються нові зони для проживання городян: передмістя для середнього класу та гетто в зонах переходу. Під впливом соціологів Чикагської школи у повоєнні роки во Франції під керівництвом П.-А. Шомбар де Лова було здійснено структурування Парижської агломерації. [4]

Наступна теорія – секторальна теорія Х. Хойта (H. Hoyt). Ця робота була виконана в США на замовлення Федеральної Житлової адміністрації в період великої депресії 30-х років. Основними засадами аналізу були дані орендної вартості житла в 142 американських містах. Виявлена закономірність краще являлася як секторний графік, аніж схематичне зображення концентричних зон. Учений виявив закономірність, що більшість міст скоріше будуються вдовж річок, транспортних шляхів, ніж навколо центрального ділового району. Він, крім того, зауважив, що найвища рентна вартість житла існує не в якійсь окремій зоні, а в одному з секторів міста.

Крім того, групи населення з високим прибутком селилися, як правило, в декількох секторах вздовж транспортної магістралі, що мала добрий зв’язок з містом. Навпаки, жило для малозабезпечених концентрувалося навколо центральної ділової частини міста. Таким чином, Хойт прогнозував подальше зростання міст в декількох локальних напрямках, де буде концентруватися найбільш високовартісне житло.

Третя теорія – багаточарункувата теорія К. Харріса і Е. Ульмана. Ці дослідники взагалі відхиляють ідею єдиного центру міста та вказують на наявність багатьох різних центрів в кожному місті. Так, можуть існувати фінансові, урядові, університетські центри міста. Більш того, ці різні центри можуть знаходитися в різних районах міста. При використанні теорії для прогнозування подальшого розвитку міста автори радять звернути увагу на наступні моменти. Різного типу діяльність потребує різного типу послуг. Розвиток важкої та легкої промисловості потребує розвинутої транспортної інфраструктури – залізничного транспорту, автомобільних доріг, водного транспорту та аеропортів. Діяльності конкретного типу потребують територіального об’єднання. Представникам торгівлі потрібна широка пішохідна зона біля вітрин їхніх магазинів. Деякі види діяльності виключають один одного. Будинки для людей з високим статусом ніколи не будуть будуватися поруч з промисловими корпусами. Для деяких видів діяльності не вигідним є розташування в центральній частині міста, наприклад, для різного роду складських приміщень, бо там практикується висока рентна плата та часто досить незручними є транспортні шляхи.

Представлені класичні теорії розподілу міського простору відігравали величезну роль в прогнозуванні розвитку міст. Але всі вони історично з’явилися до Другої світової

війни. В наступні роки кожна з теорій неодноразово підлягала перевірці і за багатьма закладами результати структурування виявилися невірними. Так, у 1960-ті роки поєднання соціально-просторового аналізу з аналізом міської структури дозволило виявити зв'язки між сімейними статусами та теорією концентричних зон, економічним положенням та секторальною теорією, расовими признаками та багатонуклеарною структурою міста. Таким чином, питання про формування моделі міської структури, що була адекватною соціальній ситуації початку ХХ ст., залишається вельми актуальною.

Однією з найбільш плідних спроб останнього десятиріччя є робота М. Уайта (M. White). Він використовував контурний аналіз та склав серію (біля 400) соціально-топографічних карт, в підваліні кожної з них була обрана визначальна ознака. У такий спосіб була знайдена залежність між зонами та щільністю забудови, часом побудови житла, типом житла та його якістю. Ця залежність є характерною для 21 міста, що потрапили до вибірки дослідника.

Залежно від концентричного зонування у місті розподілялись такі показники, як прибуток, цінність житла, рента, власність житла, в меншій мірі – рівень освіти громадян. Карти свідчили про те, що професіонали скоріше розміщуються за нуклеарним принципом, а “голубі комірці” – за секторальним. Розселення расових та етнічних груп значною мірою відбувалося на засаді нуклеарних зразків.

Отже, з огляду на приведені вище судження, можна констатувати, що структурування міста – складний та багатогранний процес. Соціальна та економічна структури розвиваються набагато скоріше, ніж просторова структура міста. В свою чергу, на організацію простору міста суттєво впливає людина з своєю активною діяльністю – війнами, пожежами, реконструкціями та ін. М. Уайту вдалося розробити модель міста, яка поєднує сім елементів міської структури. Ніші бідноти та меншин сконцентровані у старих передмістях. На території міста розташовані анклав еліти. Найбільш багаті сім'ї живуть на периферії мегаполіса. Середній клас займає величезну частину території мегаполіса. Залежно від складу сім'ї здійснюється вибір необхідного типу житла. Афроамериканці – представники середнього класу – частіше проживають в сегрегованих анклавах.

Місця інституційної приналежності та суспільного сектора – університети, лікарні, наукові центри, бізнес-центри, штаб-квартири корпорацій суттєво впливають на використання земель та розвиток житлового будівництва. В свою чергу, прийняття рішення про зміни міської інфраструктури суттєво змінює значимість території для населення.

Безпрецедентний рух населення у передмістя останніми роками привів до переміщення туди ділової активності. Сьогодні в передмістях більшості міст сформувалися епіцентри, які сконцентрували в собі багато функцій центральної ділової активності міст. Більш того, сьогодні є поширеним типом поселення поосне розміщення вздовж транспортних коридорів, які зв'язують радикальні автомагістралі. Ці райони заселені, як правило, високооплачуваними спеціалістами.

Представляють інтерес наукові розробки такого феномена, як фріланс (freelance) як спосіб реалізації професійної діяльності. Він з'явився як спроба зменшити людське та транспортне навантаження на центральні частини міст. Можливість фрілансу обумовлена успіхами у розвитку інформаційних технологій. Економічне та культурне

життя городян бачилося незалежним від просторової близькості та концентрації міської забудови. Наприклад, Елвін Тоффлер у 80-ті роки вказував на те, що жителі міста зможуть переїхати за його межі, в “електронний котедж”, який зв’язаний з іншим світом удосконаленими комунікаційними мережами. [5] Висококваліфікований професіонал – архітектор або фінансовий аналітик, перекладач або страховий агент, програміст або поет – можуть працювати вдома, не знімаючи піжами за комп’ютером. Ця праця бачилася ентузіастам як високоорганізована праця без офісної скупченості та матеріальних та фізичних витрат на транспорт. “Глобальне поселення” Маклюэна теж було вираженням переконання, що традиційні міста ближчим часом зникнуть як такі [6]. Поль Вірільо заявив, що відношення між людьми за місцем проживання зникнуть в новому технологічному просторі-часі, де буде відбуватися найголовніше в житті людини. Але дослідження глобальних міст, мегаполісів як соціальних та економічних мереж, що були проведені останнім часом, свідчать про те, що інформаційні технології особливо активно використовуються для посилення центрального положення економічних вузлів міста, що знаходяться в лідерах. З іншої сторони, реальність “інформаційного міста” свідчить про те, що об’єднання розвитку міст та інформаційної революції принесло велику користь, перш за все, капіталу [7].

Треба підкреслити також роль політичного впливу на процеси, що відбуваються у місті, на використання земельного простору. З початку XXI ст. міста суттєво відчують на собі вплив політичного керівництва: міського зонування, збільшення ролі міського уряду в забезпеченні міської інфраструктури, в функціонуванні ринку житла, міській реконструкції.

В сучасному суспільстві дослідження соціально-просторової стратифікації міста здійснюються також на засадах теорій соціальних змін та соціального поля. Аналіз поведінки особистості в залежності від її місцезнаходження базується на тому, що вона здійснюється на окремій території, формуючи систему різнорівневих полів соціальної взаємодії, які можуть бути як автономними, так і пересікатися. Так, використовуючи теорію Штомпки П., можна констатувати, що поведінка окремих особистостей, що належать до різних соціальних груп, в просторі міста формує міжсуб’єктні відносини, які не зводяться до сукупності дій суб’єктів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Образ міського простору зазнає серйозних змін, які набирають швидкість. Основними тенденціями, що приводять до цих змін і які треба аналізувати соціологам, наступні:

1. Глобалізація. Стратегія розвитку сучасних міст рухається від міста як достатньо автономного створення через місто як компонент національної держави до агломерації міст, що суттєво відрізняються за рівнем включення в світовий економічний простір та рівнем свободи від національно-державних обмежень. Вона припускає осмислення міст на перехресті всесвітнього, національного та місцевого рівня і в контексті зростання нерівності між “глобально успішними” містами та рештою.

2. Деіндустріалізація та постіндустріалізація (постфордизм). Місто, яке було організовано навколо потреб промисловості, поступається місцем місту торгівельних центрів, сервісу, швидкісних трас та нових варіантів організації житла. Великі обсяги промислового виробництва – в залежності від ідеології “аутсорсінга” – переміщується

в країні Південного Сходу. Але і міста, що з'являються в країнах Азії та Латинської Америки останнім часом, теж не схожі на традиційні промислові міста.

3. Динаміка концентрації. Центральність великих міст стає привабливою для жителів, зоною креативності та щільних соціальних зв'язків. Інші великі міста розвиваються по шляху "поліцентричності" та розосередження підприємств, сервісу, житлових районів. Економічні, технологічні, екологічні, соціальні та емоційні проблеми, що пов'язані з зникненням в багатьох регіонах моноцентричності, тільки почали аналізуватися соціологами.

4. Неолібералізація соціальної політики. Посилення змагання між містами в межах глобальної економіки викликає переорієнтацію політики міського керівництва. Місто стає підприємцем, розвивається бустеризм як нова форма урбопропаганди. Як результат – зміни соціального статусу окремих районів в мегаполісах, зростання соціальної напруженості та поляризації соціальних прошарків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вебер М. Город / М. Вебер ; пер. с нем. Б. Н. Попова. – Пг. : Наука и школа, 1923. – С. 30.
2. Зиммель Г. Большие города и духовная жизнь / Г. Зиммель // Логос. – 2002. – № 3(34).
3. Ильин В. И. Быт и бытие молодежи российского мегаполиса. Социальная структура повседневности общества потребления / В. И. Ильин. – СПб. : Интерсоцис, 2007. – 388 с.
4. Лейбович О. Л. Социальные проблемы урбанизации во Франции / О. Л. Лейбович, О. Е. Трущенко // Франция глазами французских социологов. – М. : Наука, 1990. – С. 201–218.
5. Тоффлер Э. Шок будущего / Э. Тоффлер. – Future Shock. – М. : АСТ, 2008. – 560 с.
6. McLuhan M. City as Classroom: Understanding Language and Media / M. McLuhan, K. Hutchon, E. McLuhan. The Book Society of Canada Limited, 1977.
7. Штомпка П. Социология социальных изменений / П. Штомпка ; пер с англ. под ред. А. А. Ядова. – М. : Аспект-Пресс, 1996.

Стаття надійшла до редколегії 9.01.2013

Прийнята до друку 15.01.2013

THEORETICAL ELABORATION OF THE CONTEMPORARY CITY CONCEPT

I. P. Shepelenko

G. S. Skovoroda Kharkiv national pedagogic university,
Artema Str., 29, Kharkiv, Ukraine, 61077,
mykharkov@mail.ru

Article elaborates the social image of contemporary city in the context of social transformations. Local community potential of influence on the city development is analysed. The main trends of the social transformation of the city image are underlined.

Key words: urban sociology, city space, city image.

К ПРОБЛЕМЕ СОЦИОЛОГИЧЕСКОЙ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИИ ОБРАЗА СОВРЕМЕННОГО ГОРОДА

И. П. Шепеленко

*Харьковский национальный педагогический университет им. Г. С. Сковороды,
ул. Артема, 29, г. Харьков, Украина, 61077,
tykharkov@mail.ru*

В статье рассматривается образ города в условиях трансформации современного общества. Анализируются возможности городской общины влиять на развитие города путем непосредственного участия в проектировании, застройке, определении наиболее значимых мест и изменении названий городских объектов. Выделены основные социальные тенденции современного общества, приводящие к изменениям городского пространства.

Ключевые слова: социология города, городское пространство, образ города.